

Szikszainé Nagy Irma

Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben (V. Raisz Rózsa)

DEBRECENI EGYETEMI KIADÓ. DEBRECEN. 2016. 562 OLDAL

Stílus, költészet és játék

Szikszainé Nagy Irma a magyar stilisztikai és szövegtani szakirodalmat – számtalan, szakfolyóiratban, tanulmánykötetben közreadott írásán kívül – számos jelentékeny terjedelmű, egyetemi tankönyvnek vagy az egyetemi tanulmányokhoz segédkönyvnek szánt kötettel gazdagította: *Leíró magyar szövegtan* (1999), *Magyar stilisztika* (2007), *A kérdéshalakzatok retorikája és stilisztikája* (2008a). Emellett tudományszervezői és szerkesztői tevékenysége is jelentős: szakmai konferenciákat szervezett a stilisztika tárgykörében, és ezek anyagát kötetekbe szerkesztve megjelentette: *Kossuth Lajos, a szó művésze* (2002), *A Nyugat stíláriis sokszínűsége* (2008b), *József Attila, a stílus művésze* (2005), *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben* (2011), *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe* (2012). Részt vett továbbá az *Officina Textologica* köteteinek a szerkesztésében is.

A felsorolt munkáihoz kapcsolódik a 2016-ban megjelent mű: a *Költészet és játék*. A szerző ebben újra bebizonyítja, amit korábban is tudtunk róla, hogy kivételes grammatikai és stilisztikai felkészültségéhez olyan irodalomértés, a magyar költészetben való olyan tájékozottság járul, amelyet csak keveseknél tapasztalhatunk. Hozzá kell tennünk, hogy ez a tájékozottság a klasszikus magyar irodalmon kívül napjaink költészetét is magába foglalja, tehát Balassitól, Csokonaitól Várady Szabolcsig, Szabó T. Annáig. A kötetben bemutatott, elemzett irodalmi alkotásokat (verseket, versrészleteket) sajátos nézőpontból vizsgálja: a játék, a játékosság szempontjából.

A könyvet részletes elméleti bevezető indítja, a játékelmélet nemzetközi és hazai szakirodalmára hivatkozik. Megtudjuk, hogy tárgya nyelvi-stilisztikai vizsgálódás, a nyelvi-stiláriis eszközöket mint játékot mutatja be. A játék a költészetben nyelvi és vizuális is lehet, ez utóbbival, tehát például a képversekkel, nem foglalkozik. A magyar költészet az anyaga, kiemelten a modern és a posztmodern magyar líra. Tizenöt pontban foglalja össze, mit kutat ebben a tárgyban. A játék fogalmának különféle értelmezéseit széles körű szakirodalmi hivatkozással mutatja be: filozófiatörténeti megközelítése Hérakleitosztól Huzingáig terjed.

A játék, a játékosság határát nehéz megállapítani, a szerző mindenestre tágra értelmezi, ezt nemcsak elméleti megállapításai, hanem költői példái is igazolják. A nyelvi játék fogalmi és szövegbeli bemutatását követi a mindennapi nyelvi játékok rendszeres anyaga (játék a hangokkal, a morféimákkal, a szavakkal, a frazémákkal, a szövegalkotással, a képekkel, az alakzatokkal, a stílusárnyalatokkal), sőt különleges alkalmakat is bemutat, ilyen a slam poetry, a villámköltészet. Viszonylag nagy teret szentel a mindennapi nyelvhasználat (nem mindig szemérmes) játéknak, a nem művészi igényvel és tehetséggel készült játékos versszerkezeteknek, mert „ugyanazok a konstrukciós, figuratív és szimbolizációs kognitív műveletek teremtik meg a mindennapi nyelvben a játékot, mint a költőiben” (40–41). Mindez még a mű bevezető részében olvasható.

A következő részekben megismerjük a költői nyelvi játék fogalmát mint formateremtő elvet. A költészet – mint minden más művészet – újdonságra tör, a játékos nyelvi formák újnak tűnnek a befogadónak, váratlanok, különösnek. A költői nyelv a szerző megállapítása szerint különbözik a próza és a dráma beszédmódjától. Fokozott szerepe van benne a szó jelentésének, alakjának, hangzóságának. (Zárójelben megjegyezve: ez nem minden esetben van így, különösen a drámára nézve, a számos költői ellenpélda közül Weöres Sándor drámai művét, *A holdbéli csónakost*, Áprily Lajos drámáit, sőt Sütő András némely művét említhetjük). A szerző is hivatkozik olyan alkotókra, akik bár prózaírók, foglalkoznak a költői játék pszichológiájával: Thomas Mann írja „komolyság a játékban”; és nemcsak a játékoságáról ismert Kosztolányi és Karinthy, hanem Márai Sándor is így nyilatkozik: „A művészet titokban és mélyen, a művész lelkében semmi egyéb, mint a játékosztön egyik megnyilvánulása” (Márai 2004: 164). Szentkuthy Miklós a nagy terjedelmű regény, Joyce *Ulysses*ének fordításával kapcsolatban foglalkozik a játék természetével.

A játékoság, a játéki igény jelentékenyen megmutatkozik a neoavantgárd és a posztmodern lírában, ezzel jelentősen megújulnak a költői játékoság lehetőségei és formái. A kötet nagyobb részben e művekről való idézeteket tartalmaz. A költői játékot teremtő sok tényező közül ki kell emelni a szemantikai és a stiláris összeférhetetlenséget, amely Petőfitől (például *A helység kalapácsa* számos részlete jól illusztrálja e jelenséget) a posztmodernig fellelhető. Az intertextualitás mint a posztmodern egyik alapvető sajátossága nagy teret kap az idézett költői művekben és elemzésükben.

Az alapos és gazdag tartalmú bevezető fejezeteknek (ezek szinte önálló tanulmányok) mindegyikét nem érinti a recenzió. Ezután a kötetnek az a része következik, amely a magyar költői művekből kiemelt szövegrészeket – ritkábban a teljes költői műveket – a nyelvi szintek szerint haladva elemzi a játékoság különféle megnyilvánulásai szerint. A leggazdagabb és a legváltozatosabb lehetőségeket a hangok kínálják. Számos bravúros idézetet tartalmaz a fejezet a végrímek, az alliteráció költői példáiból, tömör és találó elemzésükkel főként a 20. század költői műveiből: „Fából faragott fájdalom / kőbe kalapált gyűlölet” (Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*).

A hangokkal való tréfás játékok – mint sok más a költészetben – nyelvspecifikusak, lefordíthatatlanok – állapítja meg találóan a szerző, Tandori Dezsőtől idézve jó példát: „Ha nem veledem, védelem.” De a hangokkal való játék nagyon komoly, nemzeti jelentőségű kijelentés kifejezője máshol: „aki megért / s megértet / egy népet / megéltet” (*Játszva magyarul*) – Kányádi Sándor verse súlyos nemzeti létkérdés summázása. Weöres Sándortól idézi a szerző: „A költészet tartalmilag fogalmi, fogalmilag auditív művészet” (1970: 209). Ez a megállapítás nagyon érvényes magának Weöres Sándornak a művészetére, továbbá Áprily Lajoséra is; és ide illő versrészletet olvashatunk Lator Lászlótól: „Fuga. hol tajték álom / az álom ékkő / az ékkő valóság / a valóság kígyó / a kígyó tajték” (*Fuga*).

A makaronikus költészet klasszikus mintája Petőfi verse, a *Deákpályám* („Diligenter frequentaltam...”); számos kiváló utódja közül Babits Mihály *Gáláns ünnepség* című versén kívül („Rechtsre perdül, linksre fordul”) Parti Nagy Lajos, Petri György, Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, sőt Bóka László versét is olvashatjuk. Weöres Sándor is írt magyar–latin verset: „Gyorsan gyógyulj, Felícia, / a fátumtól malícia, / ha bacillus milícia / vexál mint a policia” (*Magyar–latin vers*).

A palindrom híres alkalmazása Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjéből* ismert (179). Az *erős istencímű* versének részlete: „»Aru kankaru« – dördült a szava / Az erős Isten uraknak ura!” A Szabó Lőrinc által idézett *Aru kankaru netsi sőre za Magyarország északkeleti részén* ismert játékos szöveg a református közösségekben, és a költő meg is adja az értelmezését. De hogyan lehet megszólaltatni Tóth Krisztina idézett versét, és ha vállalkozik is valaki az elmondására, felolvasására, mit ért belőle a hallgató! *Lénzén ebröküt ah* stb. Ezt valószínűleg nem felolvasásra szánta a költő.

Nyelvi játékot lehet alkotni a morfémákkal, például a szótövekkel. Sokféle lehetőséget nyújt a figura etymologica, játékos hatása abban rejlik, hogy „a szótőnek kétféle, meghatározott toldalakú formája követi egymást jelentéstani és grammatikai egységet alkotva” (184). Az idézett költői szövegek egy

része ünnepélyes pátoszt sugall: „Világ Világa, Szerelem Kápolna-virága / Nekem / Ékes egyetlenem / Hazám / Te drága!” (Utassy József: *Magyarország*). A todalékokkal való játék szép példája József Attila költeményrészlete: „Tedd a kezed / homlokomra / mintha kezed / kezem volna” (*Tedd a kezed*). De a todalékok önállósulnak, fogalmi jelentést kapnak; Tandori Dezső a képzőt igésíti az itt idézett részletben: „Akkor inkább / el / gat-getek / Rémületemben” (*Horror*).

A szavakkal való nyelvi játék homonímián, paronímián, szinonímián, antonímián is alapulhat, mindezt gazdagon illusztrálja a szerző. A homofóniára hozza a következő példát, Illyés Gyula a *hajfőnév* és *hajh* indulatszó eltérő írásmódú, azonos hangzású szavak versbe illesztésével szelíden veszi tudomásul az idő múlását: „Hajh, hajh, havas a haj, – hiába / nekem biz már az idő délután” (*Kézzázás közben*).

A frazémákkal kapcsolatban lényeges megállapítás a kötetben, hogy a költők alaki, jelentésbeli változtatásokkal illesztik szövegeikbe a szólásokat, közmondásokat. Már Csokonai közleményeiben és színjátékaiban is egyéni módon építette be a szövegbe a szólásokat. A modern magyar lírából Petri György szellemes és mély értelmű sorait idézi: „Ideje volna felnőtté válnom / Jobb későn, mint soha. Habár? / Lehet, hogy jobb soha, mint későn” (*Házasságterápia*).

Tudjuk, hogy a szövegnek szöveg mivolta nem a terjedelmétől függ: ismerünk egyetlen mondatból álló szövegeket, sőt egy szóból álló mondatokat is, lehetséges tehát egy szóból álló szöveg is. A szerző nagyon érdekesen és találóan értelmezi Weöres Sándor egyszavas versét: „Remetebál. Liliomszörny.” (*Egysoros versek*). Kérdés azonban, valóban egyszavas-e az idézett vers, hiszen a cím is része a szövegnek, és az is külön szó. Általa válik értelmezhetővé a szöveg. Mind a cím, mind a vers összetett szó, találó elemzése szerint „a kohéziót adó jelentésképző erő alighanem a látszat (*bál, liliom*) és a lényeg, a valóság (*remete, szörny*) ellentmondásos feszültségének egy szóba zártága” (265).

Fontos és részletes kifejtett része a kötetnek az, amely az intertextuális szövegjátékok különféle típusait mutatja be. Szabó Zoltántól idézi „az intertextualitás megléte miatt is szövegirodalomnak nevezzük a posztmodern” (Szabó 1998: 52). A felsorakoztatott típusokból a stílusutánnak egy érdekes példáját említjük meg. A szerző részletesen bemutatja Juhász Gyulának Ady Endre stílusában írt versét, amely versértő írókat, költőket is megtévesztett. Kosztolányi Dezső azonban – tudjuk meg a fejezetből – éles szemmel vette észre azokat a sajátosságokat, amelyek kizárják Ady szerzőségét, sőt felismerte, hogy csak a szegedi költő írhatta. Juhász Gyula elismerte, hogy játékból ő írta a verset. – A történet rávilágít Kosztolányi rendkívüli stílusérzékenységére.

A stíluszeszközök mint nyelvi játékok című nagy fejezet a költői képek értékét Babits szavaival minősíti: „Annál nagyobb a fantázia, mennél távolabbi képzéseket tud egymással kapcsolatba hozni” (Babits 2005 [1912]: 62). Találóan idézi a kötet a babitsi megállapításra nagyon illő Weöres Sándor-sort: „a hangok illata, az illatok íze” (*Variáció*). Az alakzatok közül a kiazmus, az enallagé, a paradoxon; az oximoronra, amely két inkongruens fogalmat kapcsolt össze, Fodor András *Ének József Attiláról* című versének sorát hozza példának: „Oly ismerős beszédes némasága.”

A stílustípusokkal, stílusárnyalatokkal való nyelvi játék alkalmat ad a stílusváltásra. Petri György *Lassan* című versében így követik a Bibliára utaló „hinni, remélni, szeretni” sort a bizalmas stílusból ismert, közönséges *falvédőről jönni le, a hat-huszassal érkezni* újabban keletkezett frazémák. A szerző az eltérő stílustípusok együttes használatát fanyar játékosságnak minősíti.

Az onomasztikai játékokat olvasva meglepődünk, hogy annyiféle használata lehet a költészetben a személyneveknek: kisbetűs írás, anagramma, népetimológias megfejtés, limerick alkotása, amelyekben a versstruktúra a névhasználatra épül. A helyesírással való játéknak igen változatos alkalmait ismerhetjük meg. Többféle értelmezést tesz lehetővé például az elválasztásnak nem a szabályok szerint való megoldása: „Mutatták a tévében a zsiráfo- / kat, az anti- / lopakodókat” (Kukorelly Endre: *Samunadrág. Mut*). A játék lehetőségét adja az archaikus írásmód; Kovács András Ferenc versének címe: *Kys magyar nyelv: emleec*. Játék lehetőség, mivel felismerése nem könnyű,

az idegen szó vagy szövegrész magyar írásmódja, példa erre Petri György igéje: „odietamózok” – utalás ez Catullus „Odi et amo” című versére –, a magyar igerag tovább nehezíti a felismerést (*Mari bűnei*).

A költői játékok különleges esetei című fejezet a lehető legváltozatosabb típusokat sorakoztatja fel. Petőfi, Tompa, Kerényi sokak által ismert költői versenyének eredményeként született költeményektől József Attila és Benedek Marcell versengéséig, amelynek során megadott verssor alkalmazásával kellett költeményt írni – mindkét „verseny” nagyon tanulságos, hiszen a költők személyiségét híven jelzik a létrehozott szövegek. Nem kevésbé szép és tanulságos Weöres Sándornak S. É. költőnővel való verses levelezése. És korunk költőinek (Lackfi János, Tóth Krisztina) népdalok ritmusára és strófaszerkezetére írt tréfás, szellemes „ad hoc” alkotásai. Ide kívánczik a szerzőnek igaz megállapítása: „Láthatóan ugyanazok a nyelvi-stiláris eszközök hozzák létre a játékosságot a legelütőbb gondolatiságú és hangvétellű versekben” (536).

A Költészet és játék című kötet szervesen kapcsolódik Szikszainé Nagy Irmának e recenzió bevezetésében felsorakoztatott korábbi, szintén hatalmas szakmai anyagot, művészi, költői szövegeket magába foglaló műveihez, sőt azoknak kitűnő kiegészítője. Kik lehetnek az olvasói, rendszeres használói? Mindazok, akik érdeklődnek a költészet, a stílus, az anyanyelv lehetőségei iránt. Mindenekelőtt egyetemi és főiskolai hallgatóknak ajánljuk, a magyar nyelv és irodalom tanárainak, tanítóknak – de nagyon hasznos lehet színművészeknek, előadóművészeknek, a színművészeti egyetem hallgatóinak is. A kötet olvasása, többszöri tanulmányozása hozzásegít a versek értelmezéséhez, ezáltal értő megszólaltatásához. Nagy érdeme, hogy segíti az olvasót korunk művészetének a befogadásában, fogékonnyá teszi az új művészet iránt.

Irodalom

Babits Mihály 2005 (1912). Játékfilozófia. In: Jankovics József (vál.) *Tanulmányok, esszék*. Kortárs. Budapest. 49–71.

Márai Sándor 2004. *Az igazi*. Helikon. Budapest.

Szabó Zoltán 1998. A posztmodern irodalom főbb stiláris sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 46–57.

Szikszainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szöveg*. Osiris Kiadó. Budapest.

Szikszainé Nagy Irma 2002. *Kossuth Lajos, a szó művésze*. Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma 2005. *József Attila, a stílus művésze*. Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.

Szikszainé Nagy Irma 2008a. *A kérdésalakzatok retorikája és stilisztikája*. Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma 2008b. *A Nyugat stiláris sokszínűsége*. Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma 2011. *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma 2012. *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe*. Debrecen.

Weöres Sándor 1970. A vers születése. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások*. Magvető. Budapest.

V. Raisz, Rózsa: Style, poetry and play

Az írás szerzője

V. Raisz Rózsa

ny. főiskolai tanár

Eszterházy Károly Egyetem, Eger